

Lars-Olof Åhlberg

Teori, tolkning och förklaring

Vintermötets tema "de estetiska vetenskapernas särart(er)" väcker en mängd frågor, inte minst denna: finns det teorier, metoder, problemställningar, perspektiv, approacher, osv., som är gemensamma för de estetiska vetenskaperna och som på ett tillräckligt tydligt sätt skiljer dem från övriga humanistiska discipliner som historia, idéhistoria, antropologi, osv. för att det skulle vara berättigat att tala om de *estetiska* vetenskapernas särart? För även om de estetiska vetenskaperna (litteratur-, konst-, musik-, film- och teatervetenskap) skulle ha någonting väsentlig gemensamt i teori- och metodhänseende, nämligen användningen av historisk-kritisk metod och den centrala betydelse som tillmäts tolkning av artefaktens innebörder, kunde man ändå hävda att varje estetisk vetenskap har sin särprägel som härrör från det specifika fält som studeras och de specifika metoder, analysmodeller och teorikonstruktioner som så att säga dikteras av studieobjektens natur och särprägel. Schenkeranalys t.ex. är otänkbar inom konstvetenskapen, ikonografisk analys förekommer inte inom musik- och litteraturvetenskap, berättarteknisk analys av jazzmusik eller abstrakt måleri är ett oting, osv. Å andra sidan kunde man hävda att de skillnader mellan de enskilda estetiska vetenskaperna som betingas av studieobjektens egenskaper framstår som mindre iögonenfallande i synnerhet om man jämför dem med övriga humanistiska vetenskaper.

Likheterna mellan de estetiska vetenskaperna framträder tydligare om vi som jämförelsegrupp väljer samhällsvetenskaperna eller naturvetenskaperna i stället för övriga humanistiska vetenskaper. Hur vi ställer oss till frågan om de estetiska vetenskapernas särart(er) beror på *vad* vi jämför med *vad* och *hur* vi jämför. I det följande skall jag fokusera mitt intresse kring fyra problemkomplex och fyra begrepp: vetenskap, teori, tolkning och förklaring.

VETENSKAP

Frågan om de estetiska vetenskapernas egenart och de enskilda estetiska disciplinernas särart är komplicerad och kontroversiell av flera skäl. En viktig faktor i sammanhanget är att begreppet *vetenskap* liksom begreppen *teori* och *metod* är långt ifrån entydiga och okontroversiella. Dessa begrepp står i centrum för diskussionen inom den allmänna vetenskapsteorin som emellertid inte är till särskilt stor hjälp här eftersom naturvetenskapernas filosofi dominerar den gängse vetenskapsteoretiska litteraturen. – Det finns naturligtvis både filosofer och utövare av de humanistiska och de estetiska vetenskaperna som lämnat väsentliga bidrag till diskussionen om de humanistiska och de estetiska vetenskapernas teori, men deras skrifter är åtminstone delvis av annan karaktär än standardlitteraturen på den allmänna vetenskapsteorins område. De behandlar oftast mera specifika problem som objektivitet, tolkningsbegreppet, verkbegreppet, estetisk praxis osv. snarare än fundamentala och övergripande frågeställningar om de humanistiska vetenskapernas "vetenskaplighet".

Den åttahundrasidiga antologin *The Philosophy of Science* (1991), som ersätter Feigl's och Brodbeck's standardverk *Readings in the Philosophy of Science* från 1953, innehåller inte en enda text som behandlar de humanistiska vetenskaperna, trots att samhällsvetenskaperna fått ett eget avsnitt i boken.¹ En blick på andra, mera lättillgängliga intro-

¹ Se Richard Boyd, Philip Gasper & J.D. Trout (eds.), *The Philosophy of Science* (Cambridge, Mass.:MIT Press, 1991); jfr. Herbert Feigl & May Brodbeck (eds.), *Readings in the Philosophy of Science* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1953).

duktioner och översiktsverk bekräftar intrycket att de humanistiska vetenskaperna och deras teori- och metodproblem tycks sakna intresse för den idealtypiske anglosaxiske vetenskapsteoretikern. I arbeten som A.F. Chalmers' *What is this Thing Called Science* (1978), John Zimans *Reliable Knowledge* (1978), Newton-Smiths *The Rationality of Science* (1981), Anthony O'Hears *An Introduction to the Philosophy of Science* (1989), Peter Kossos *Reading the Book of Nature* (1992) eller Roger Triggs *Rationality and Science* (1993) diskuteras överhuvudtaget inte de humanistiska vetenskaperna – trots att framställningen av naturvetenskapernas filosofi skulle vinna på om förhållandet mellan naturvetenskap och humaniora tematiserades.² O'Hears ovannämnda arbete är ett undantag från det allmänna mönstret såtillvida att han i ett avslutande kapitel betitlat "Science and Culture" för en intressant och nyanserad diskussion av naturvetenskapens roll i dagens värld och dess relation till kulturen i stort.

Att de humanistiska vetenskaperna inte behandlas i de nämnda arbetena kanske inte är förvånande om man betänker att "science" på engelska oftast uppfattas som synonymt med "natural science". Men denna omständighet är nog inte hela förklaringen ty begreppet "social science" är numera etablerat på det anglosaxiska språkområdet och uttrycket "the human sciences" har på sistone vunnit terräng. I arbeten som Quentin Skinners antologi *The Return of Grand Theory in the Human Sciences* (1985) och R.J. Andersons, John Hughes och W.W. Sharrocks arbete *Philosophy and the Human Sciences* (1986) t.ex. diskuteras enskilda teoretiker som Derrida, Foucault, Gadamer, Habermas och Kuhn och specifika approacher som marxism, hermeneutik, strukturalism, poststrukturalism men de ger ingen systematisk analys och över-

² Se A.F. Chalmers, *What is this Thing Called Science? An Assessment of the Nature and Status of Science and its Methods*, 1978, 2nd. ed., (Milton Keynes: Open Univ. Press, 1982); John Ziman, *Reliable Knowledge: An Exploration of the Grounds for Belief in Science* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1978); W. H. Newton-Smith, *The Rationality of Science* (London: Routledge & Kegan Paul, 1981); Anthony O'Hear, *An Introduction to the Philosophy of Science* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1989); Peter Kosso, *Reading the Book of Nature: An Introduction to the Philosophy of Science* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1992); Roger Trigg, *Rationality and Science: Can Science Explain Everything?* (Oxford: Blackwell, 1993).

sikt över humanvetenskapernas grundbegrepp och metodproblem.³ Kanske ligger detta i sakens natur: de humanistiska vetenskapernas status och identitet är mera kontroversiell och problematisk än naturvetenskapernas. Därför är det också svårare att ge en översiktlig framställning av humanvetenskapernas teori- och metodproblem. Jag återkommer till denna fråga.

Även om det inte finns systematiska framställningar av humanvetenskapernas och följaktligen inte heller av de estetiska vetenskapernas vetenskapsteori finns det, som redan nämnts, arbeten som diskuterar en eller flera väsentliga aspekter av den humanistiska vetenskapliga verksamheten. Till denna grupp hör Hileys, Bohmans och Shustermans *The Interpretive Turn* (1991) och den givande, men föga kända antologin *The Need for Interpretation* (1983).⁴ På svenska finns två böcker om humanioras vetenskapsteori, som tillsammans, men knappast var för sig, ger en relativt heltäckande framställning av de humanistiska vetenskapernas vetenskapsteori, nämligen Lennart Nordenfelts *Kunskap, värdering, förståelse* (1979) och Tore Nordenstams *Från konst till vetenskap* (1994).⁵

Begreppet "vetenskap" är inte en gång för alla givet; begreppet är inte heller utan vidare att betrakta som ett neutralt beskrivande och klassificerande begrepp. Det finns ett flertal discipliner och forskningsinriktningar vars vetenskaplighet och vetenskapliga status är under debatt: marxismen och psykoanalysen är klassiska exempel, eftersom deras vetenskapsanspråk varit omstridda alltsedan dessa teorier framträdde på scenen. Bland yngre discipliner kan sociobiologi, "neuroscience", "cognitive science" (kognitionsforskning) och spekulativ kosmologi nämnas som områden vars vetenskapliga status är ifrågasatt,

³ Se Quentin Skinner (ed.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1985) och R. J. Anderson, John A. Hughes & W.W. Sharrock, *Philosophy and the Human Sciences* (London: Croom & Helm, 1986).

⁴ David R. Hiley, James F. Bohman & Richard Shusterman (eds.), *The Interpretive Turn: Philosophy, Science, Culture* (Ithaca: Cornell Univ. Press, 1991); Sollace Mitchell & Michael Rosen (eds.), *The Need for Interpretation: Contemporary Conceptions of the Philosopher's Task* (London: Athlone Press, 1983).

⁵ Lennart Nordenfelt, *Kunskap, värdering, förståelse: Introduktion till humanvetenskapernas teori och metod* (Stockholm: Liber, 1979); Tore Nordenstam, *Fra kunst til vitenskap: Humanvitenskapenes grunnlag i et historisk perspektiv* (1987), sv. version: *Från konst till vetenskap*, 2a uppl., (Stockholm: Carlssons, 1994).

eller kanske rättare, vissa teorier och approacher inom dessa discipliner är ifrågasatta av andra vetenskapsmän och inte minst av filosofer. Mary Midgelys *Science as Salvation* (1992), en kritik av kosmologiska teorier som syftar till "a theory of everything", Sören Stenlunds *Language and Philosophical Problems* (1990) och Tom Sorells *Scientism* (1991),⁶ vilka granskar bl.a. scientistiska approacher inom filosofi och kognitionsforskning är exempel på arbeten som ifrågasätter vetenskapligheten hos vissa verkliga eller föregivna vetenskapliga teorier och hypoteser.

Sannolikt har W.B. Gallie rätt när han hävdar att termen "science" i sina centrala användningar troligen är värderande, att det är "ett-i-grunden-ifrågasatt-begrepp" (an essentially contested concept) i likhet med kultur- och konstbegreppet.⁷ Om så är fallet kompliceras bilden ytterligare, för det finns så vitt jag vet, ingen tillfredsställande analys av förhållandet mellan deskriptiva och värderande användningar av en term, ingen allmänt accepterad teori om relationen mellan beskrivning och värdering. Förmodligen kan ingen heltäckande teori ens formuleras om förhållandet mellan beskrivning och värdering.

Debatten om idéhistoriens vetenskaplighet som nyligen förts i *Dagens Nyheter* kan tjäna som en illustration på vetenskapsbegreppets kontroversiella status och vetenskapsbegreppets värdemässiga laddning. I artikeln "Essäistik eller vetenskap?" hävdar Carl Rudbeck att "[d]e humanistiska disciplinerna, som väl ännu inte kan pretendera på att kallas vetenskaper, befinner sig i kris. Det verkar nästan som om det gav ett ämne status att diskutera sin egen metodologiska kris".⁸ Hans åsikt att "de humanistiska disciplinerna ännu inte / . . . / kan pretendera på

⁶ Mary Midgley, *Science as Salvation: A Modern Myth and its Meaning* (London: Routledge, 1992); Sören Stenlund, *Language and Philosophical Problems* (London: Routledge, 1990); Tom Sorell, *Scientism: Philosophy and the Infatuation with Science* (London: Routledge, 1991).

⁷ W. Gallie, "What Makes a Subject Scientific?", *British Journal of the Philosophy of Science* 8 (1957/8), s. 118-139. Jfr. Gallies artiklar "Essentially Contested Concepts", *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1956), s. 167-198 och "Art as an Essentially Contested Concept", *The Philosophical Quarterly* 23 (1956), s. 97-114. Översättningen "ett-i-grunden-ifrågasatt-begrepp" (för "an essentially contested concept") har jag hämtat från Alan Janiks uppsats "Humanvetenskapernas kardinalproblem – oenigheten om begreppens innebörd", övers. Peter Einarsson, i A. Janik, *Cordelias tystnad: Om reflektionens kunskapsteori* (Stockholm: Carlssons, 1991).

⁸ Carl Rudbeck, "Essäistik eller vetenskap? Man behöver inte studera idéhistoria för att studera idéernas historia", *Dagens Nyheter* 10 Jan. 1995.

att kallas vetenskap” är egendomlig eftersom de humanistiska ämnena sedan länge etablerat sig som vetenskaper och betraktas som vetenskaper. Vad Rudbeck kanske menar är att de humanistiska disciplinerna med orätta tillerkänns vetenskaplig status, men några argument för denna ståndpunkt ger han inte. Vad krisen beträffar, så tycks Rudbeck mena att mångfalden av perspektiv och oenigheten i metod- och teori-frågor är ett tecken på kris. Humanvetenskapernas metoder och teorier har emellertid alltid stått under debatt, oenigheten i dessa frågor har följt de humanistiska disciplinerna ända sedan den ”humanvetenskapliga revolutionen” för att använda Tore Nordenstams uttryck om förvetenskapligandet av humanistiska studier under perioden 1770-1830.⁹ Om krisen är permanent kan man ju fråga sig om det är meningsfullt att tala om en kris; det tillstånd som ordet ”kris” syftar på är ju i så fall naturligt och ofrånkomligt. Eftersom normalvetenskap och vetenskapliga kriser betingar varandra och eftersom det inte finns något humanvetenskapligt paradig i Kuhns mening är det nog meningslöst att tala om en kris. Även Rudbecks ironiska anmärkning att det ger status att diskutera den egna metodologiska krisen är missriktad. Det är klart att metod- och teordiskussioner kan ta överhanden inom en disciplin och leda till steril rundgång; att slipa instrument som aldrig används är en ofruktbar sysselsättning men som Nordenstam framhåller är det ”ett väsentligt moment i all vetenskaplig kompetens att man reflekterar över vad den egna verksamheten innebär”. ”All vetenskaplig forskning har ett kritiskt inslag som kräver ett visst mått av distans till den egna verksamheten”, hävdar han och understryker att ”[e]n reflekterad hållning till det man gör är / . . . / en väsentlig del av all vetenskaplig kompetens”.¹⁰

Eftersom Rudbeck kontrasterar essäistik mot vetenskap miss-tänker jag att han medvetet eller omedvetet utgår från ett positivistiskt vetenskapsbegrepp. Det är också så idéhistorikerna Ronny Ambjörnson och Sverker Sörlin tycks uppfatta Rudbecks inlägg eftersom de i sitt svar betonar att ”[h]umanistiska ämnen som historia, idéhistoria, litteratur- och konstvetenskap ägnar sig åt det unika, personen, tanken, verket,

⁹ Tore Nordenstam, *Från konst till vetenskap*, kap. 3.

¹⁰ *Ibid.*, s. 14.

skeendet”, vilket innebär att ”humanister aldrig kan fastslå lagbundenheter, som naturvetarna”.¹¹ Windelbands distinktion mellan *nomotetisk* och *idiografisk* vetenskap finns uppenbarligen i bakgrunden av deras resonemang.¹²

Innan jag diskuterar några aspekter av teoribegreppet och teorins roll i de humanistiska vetenskaperna några synpunkter på humanvetenskapernas och i synnerhet de estetiska vetenskapernas problematiska status som vetenskaper. I uppsatsen ”Estetisk viten, vitenskapelighet og historisitet”, i Siri Meyers antologi, *Estetikk og Historisitet*, (1990),¹³ framhåller Kjell S. Johannessen att otematiserade och interrelaterade antaganden av allmän och problematisk natur uppträder på två huvudområden: för det första beträffande kärnbegrepp som konst, språk, estetisk mening, perception, historia och för det andra beträffande föreställningar om vetenskaplighet, om begreppsbildning, om begrepp som teori, faktum, interpretation, förståelse, förklaring och estetiskt vetande. Osäkerheten kring grundlagsproblemen på det estetiska fältet är större än på andra områden hävdar han, vilket resulterar i att

Estetisk forskning er mer utsatt for intellektuelle moteretninger enn annen forskningsvirksomhet. [—] I de siste 30 årene har vi for eksempel vært vitne til fremveksten av en hel serie av teorier som enten direkte foregir å kunne konstituere den adekvate forskningsbasis i de estetiske disiplinene, eller impliserer et slikt krav. Det gjælder i første rekke posisjoner som strukturalisme, hermeneutikk, semiologi, poststrukturalisme, dekonstruktivisme og postmodernisme.¹⁴

Det finns m.a.o. ingen auktoritet och inga auktoritativa instanser, som erkänns av alla, som man kan hänvisa till för att avgöra stridigheter beträffande forskningsinriktning, forskningsstrategier, begrepps- och teo-

¹¹ Ronny Ambjörnsson & Sverker Sörlin, "Finns det en bok där inne?", *Dagens Nyheter* 15 januari 1995.

¹² Windelband gör denna distinktion mellan *nomotetisk* och *idiografisk* vetenskap i installationsföreläsning en "Geschichte und Naturwissenschaft" (1894) (i W. Windelband, *Präludien*, Tübingen: Mohr, 1907).

¹³ Kjell S. Johannessen, "Estetisk viten, vitenskapelighet og historisitet", i Siri Meyer (red.), *Estetikk og historisitet* (Bergen: Bergens universitet, 1990), s. 66-84.

¹⁴ *Ibid.* s. 66.

ribildning, metodproblem osv. Detta betyder inte att vi måste slå oss till ro och resignerat eller med glatt humör anamma åsikten att alla perspektiv är lika bra eftersom man ändå inte kan bevisa det ena eller andra perspektivets överlägsenhet framför andra. Johannessen drar inte heller denna slutsats utan utvecklar med hjälp av sin praxisfilosofi en kritik av den "teorifikering og vitenskapsdyrkning" som förekommer på många håll inom de estetiska disciplinerna. Johannessens uppsats är således både en analys av den vetenskapsteoretiska situationen på det estetiska fältet och ett ställningstagande i debatten om de estetiska vetenskapernas vetenskapsteori. I själva verket torde varje analys och framställning av humanvetenskapernas teori- och metodproblem – hur neutral den än utger sig för att vara – förutsätta eller implicera ställningstaganden till humanvetenskapernas vetenskapsteoretiska problem.

TEORI

Formuleringen av teorier anses vara en viktig vetenskaplig uppgift och förekomsten av teorier inom en disciplin en garant för verksamhetens vetenskaplighet, ett tecken på disciplinens mognad. Men vad är en teori och vilka typer av teorier förekommer på det humanistiska området? Vilka slags teorier, om några, är önskvärda? Dessa frågor är väsentliga och därför både svåra och förvirrande. För att få en klarare bild av teoribegreppet och över de typer av teorier som, med rätta eller orätta, förekommer på det humanistiska och det estetiska området, skiljer jag mellan följande innebörder hos begreppet teori:

1. Teori som förklaring av empiriska regelbundenheter.

Denna innebörd av "teori" står i centrum för positivistiska och analytiska vetenskapsteoretikers analyser av vetenskap och vetenskapliga teorier. Carl Gustav Hempel, en av de ledande positivisterna, karakteriserar teorier på följande sätt:

Theories are ususally introduced when previous study of a class of phenomena has revealed a system of uniformities that can be expressed in the form of empirical laws. Theories then

seek to explain those regularities and, generally, to afford a deeper and more accurate understanding of the phenomena in question. To this end, a theory construes those phenomena as manifestations of entities and processes that lie behind or beneath them, as it were.¹⁵

Jag tror inte att teorier av detta slag är särskilt vanliga på det humanistiska området men de förekommer nog. Det har t.ex. hävdats att historieteorier bygger på övertygelsen att strukturella faktorer inom ett samhälle determinerar händelseutvecklingen. – Dessa strukturella faktorer betraktas då som bakomliggande faktorer som återopas i teorier som vill förklara samhällsliga förändringar.¹⁶ Detta hempelska teoribegrepp förefaller paradoxalt nog att föresväva psykoanalytiskt inriktade litteraturteoretiker, som vill förklara litterära verk genom att återropa processer och fenomen som så att säga ligger under det litterära verkets ytstruktur. Om man i likhet med positivisterna menar att det i det ideala fallet skall råda symmetri mellan förklaring och förutsägelse är detta villkor emellertid sällan eller aldrig uppfyllt i de humanistiska disciplinerna. Fragmentariska förklaringar och förklaringskisser som delvis följer denna modell förekommer däremot i alla humanistiska vetenskaper.

2. Teori som analys och definition

Teori i betydelsen analys och definition syftar inte till att formulera förklaringar som bygger på undersökningar av empiriska regelbundenheter. Det är istället fråga om analys av begrepp eller av fenomen samt om definitioner av begrepp och beskrivning av ett fenomen grundläggande egenskaper och funktioner. Uttrycket "theory" i titeln på Morris Weitz kända uppsats "The Role of Theory in Aesthetics" t.ex. refererar till analyser och definitioner av konstabegreppet.¹⁷ Även George Dickies institutionella konstteori, som ju utmynnar i en defini-

¹⁵ Carl G. Hempel, *Philosophy of Natural Science* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1966), s. 70.

¹⁶ Arthur Maverick, *The Nature of History*, 1970, 3rd. ed., (London: Macmillan, 1989), s. 143.

¹⁷ Morris Weitz, "The Role of Theory in Aesthetics", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* XV (1956), s. 27-35.

tion av konstbegreppet,¹⁸ är en teori i denna mening och Wellek och Warren använder uttrycket "theory" i denna betydelse i *Theory of Literature* när de hävdar att "literary theory" studerar "the principles of literature, its categories, criteria, and the like".¹⁹

3. Teori som allmänna bestämningar av ett ämnesområde

Teori i denna mening syftar till att karakterisera ett ämnesområdes grundläggande egenskaper, att beskriva studieobjektens natur och att formulera ett perspektiv på ett ämnes- och forskningsområde. Bestämningar av detta slag tillhandahålls av marxistiska, hermeneutiska och strukturalistiska traditioner: de erbjuder en begreppsapparat och ett perspektiv på de humanistiska och de estetiska vetenskaperna, som i sin tur implicerar specifika metoder och analysmodeller. Man kan naturligtvis fråga sig om inte teorier, som ursprungligen formulerats i andra, utom-estetiska sammanhang, snarare är ett hinder än en hjälp när det gäller att beskriva, tolka och förstå konstverk. Denna ståndpunkt förfäktas bl.a. av Stein Haugom Olsen i en rad arbeten, där han gör en skarp åtskillnad mellan å ena sidan "literary aesthetics" eller "philosophy of literature", som diskuterar filosofiska problem förknippade med förståelsen, tolkningen och värderingen av litterära verk mot bakgrunden av den litterära institution där de har sin hemorts rätt och "literary theory" och andra utifrån kommande teoribyggen vars yttersta konsekvens är avskaffandet av litteraturbegreppet och litteraturvetenskapen som en humanistisk, historiskt orienterad disciplin.²⁰ Terry Eagletons resonemang i *Literary Theory* kan tjäna som en illustration på denna tendens. I bokens inledande avsnitt om litteraturbegreppet hävdar han att litteraturbegreppet är ett värdebegrepp, en ståndpunkt Olsen delar. Övertygelsen att litteraturbegreppet är ett värdebegrepp tar Eagleton som stöd för tesen att litteraturteorin bör avskaffas efter-

¹⁸ George Dickie, *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis* (Ithaca: Cornell Univ. Press, 1974).

¹⁹ René Wellek & Austin Warren, *Theory of Literature*, 1949, 3rd. ed., (Harmondsworth: Penguin, 1963), s. 39.

²⁰ Se Stein Haugom Olsen, "The Role of Theory in Literary Studies" i Lars-Olof Åhlberg & Tommie Zaine (eds.), *Aesthetic Matters: Essays Presented to Göran Sörbom on his 60th Birthday* (Uppsala, 1994), s. 101-113; "Literary Theory and Literary Aesthetics", i S. H. Olsen, *The End of Literary Theory* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987), s. 196-211.

som den förstärker illusionen "that literature exists as a distinct, bounded object of knowledge".²¹ Litteraturteorin bör enligt Eagleton ersättas, inte med "literary aesthetics" eller "philosophy of literature", utan med "a different kind of discourse – whether one calls it of 'culture', 'signifying practices' or whatever is not of the first importance – which would include the objects ('literature') with which these other theories deal, but which would transform them by setting them in a wider context".²² Eagleton hävdar att denna nya teoretiska approach är överordnad sitt objekt i den meningen att teorin transformerar sitt objekt, i detta fall det litterära verket.²³ Denna transformation kommer i själva verket mycket nära en destruktion av det litterära objektet, som har sitt liv och sin funktion i litterära institutioner och litterär praxis.

Begreppet teori används på många olika sätt och det finns naturligtvis många fler betydelse av "teori" än de jag här har berört. Dessutom finns det inga vattentäta skott mellan teori i betydelsen analys och definition och teori i betydelsen allmänna bestämningar av ett ämnesområde. Definitioner eller definitionsliknande påståenden ingår ofta explicit eller implicit i teorier uppfattade som allmänna bestämningar av ett ämnesområde.

Teorier av den andra och tredje typen, teorier som analyser och definitioner och teorier som allmänna bestämningar av ett ämnesområde är vanliga på det humanistiska och det estetiska området. Jag har redan tidigare konstaterat att teorier som förklaring av empiriska regelbundenheter sällan eller aldrig förekommer inom humaniora. Om man modifierar Hempels analys och stryker kravet att en teori skall förklara empiriska regelbundenheter och nöjer sig med kravet att en teori skall förklara empiriska förhållanden eller fakta torde det stå klart att teorier i denna bemärkelse tillhör den humanistiska vardagen. Dateringar och attributioner av konstverk är teorier i denna svagare mening, likaså är påståenden om påverkan att betrakta som teorier av detta slag. Kanske vore det riktigare att tala om hypoteser i dessa fall,

²¹ Terry Eagleton, *Literary Theory: An Introduction* (Oxford: Blackwell, 1983), s. 205.

Ibid.

²² Ibid.

²³ Eagleton avvisar *litteraturteorin* och vill ersätta den med en mera omfattande teoretisk approach, andra radikala teoretiker med likartade teoretiska ideal som Eagleton förespråkar en utvidgad poststrukturalistisk litteraturteori.

men de har i alla fall det gemensamt med hempelska teorier att de gör anspråk på att förklara empiriska förhållanden. Dessutom använder man sig av hypotetiskt-deduktiva resonemang när man vill formulera sådana teorier och hypoteser.

Diskussionen om teorins roll i de estetiska vetenskaperna torde oftast kretsa kring teori som analys och definition och teori som bestämning av ett ämnesområde; jag skall därför anlägga några synpunkter på dessa slag av teorier. Som vi sett anser Eagleton att en litteratur- och kulturteori transformerar sitt objekt: det är här inte fråga om att analysera eller förklara ett givet fenomen. Fenomenets beskaffenhet determineras så att säga av teorin. Att teorier på det humanistiska området faktiskt fungerar på detta sätt tror jag är ett faktum. Detta får i sin tur konsekvenser av normativ art. David Kirsch har i sin uppsats "The Role of Philosophy in the Human Sciences", som ingår i den tidigare omnämnda antologin, *The Need for Interpretation*, på ett klagande sätt formulerat teoriernas interaktion med de fenomen teorierna behandlar:

Theories in the human sciences interact with their subject matter to an extent unheard of in the natural sciences. And they frequently have normative effects as well. Consequently, theorists in the human sciences focus on a system (man and his culture) that is so complex that there is no shared view of goals and methods for them to appeal to in times of dispute and conflict.²⁴

Det är inte minst de normativa effekterna av valet av teoretiskt perspektiv och begreppsram som gör konflikterna inom humaniora akuta och ohanterliga. Den teoretiska marknaden erbjuder strukturalism, poststrukturalism, dekonstruktion, postmodernism och pragmatism i användarvänliga förpackningar i form av ett överflöd av mer eller mindre meningslösa introduktioner till kulturteori och litteraturteori. Det skall inte förnekas att denna intellektuella industri ibland sprider nyttig information, men dess negativa effekter är enligt min mening också högst påtagliga. Ty det som kallas för kultur- och litteraturteori består ofta av mer eller mindre löst sammanfogade fragment ur olika teore-

²⁴ David Kirsch, "The Role of Philosophy in the Human Sciences", i *The Need for Interpretation*, s. 11.

tiska traditioner, som blandas utan något verkligt sinne för de svårigheter det medför att försöka sammangjuta tankefigurer och teorifragment ur sinsemellan motstridiga traditioner, tankefigurer och teorifragment som förlorar sin innebörd och betydelse när de lösryckes ur sitt sammanhang. De flesta bidragen till serien *New Accents* uppvisar denna ytliga och oattraktiva synkretism. Många av författarna ansluter sig till den s.k. trippelalliansen mellan marxism, lingvistik och psykoanalys. Till yttermera visso härstammar de marxistiska inslagen från en althusserianskt filtrerad marxism, lingvistiken identifieras tanklöst med Saussures definition av teckenbegreppet och hans språkteoretiska modell, som dessutom vanligen missförstås och psykoanalysen uppträder i Lacans spegelvända version. För att undvika missförstånd vill jag understryka att jag anser att Marx, Freud och Saussure är originella och väsentliga tänkare, liksom Nietzsche, Heidegger och Derrida, som ofta finns med i trippelalliansens bakgrund. Vad jag vänder mig emot är dessa cocktails som blandar en skvätt Nietzsche med två centiliter Heidegger, dekonstruktiva droppar från Derrida och cocktailpinnen hämtad från *Förordet till kritiken av den politiska ekonomin* eller *Grundrisse*.

Man kan naturligtvis invända att jag tagit fasta på andra- och tredjerangens introduktionstexter, dessvärre återfinns denna synkretistiska attityd även i mera ambitiösa arbeten på litteratur- och kulturteorins områden. Den missförstådda Saussurska teckenanalysen har haft negativa effekter i synnerhet på konst- och litteraturforskningen.²⁵ Även hos berömda teoretiker som Jonathan Culler finner man oklarheter och missförstånd beträffande grundläggande punkter i Saussures språkuppfattning. Det är därför inte utan skäl ett inlägg i debatten bär

²⁵ Därmed inte sagt att sakernas tillstånd hade varit bättre om man utgått från en korrektare analys av Saussures teckenbegrepp och tillämpat det på det estetiska området. Avsaknaden av en kritisk diskussion av Saussures teckenbegrepp och dess eventuella fruktbarhet är under alla förhållanden en brist. Detta menar även Christopher Norris, som i andra sammanhang och föga konsekvent frikänner Paul de Man och Derrida från pantextualistisk blindhet: "The main problem with all these movements is their uncritical acceptance of Saussure's basic concepts . . ."; han anklagar med all rätt poststrukturalister och postmodernister för "a widespread ignorance of other developments in the realm of modern analytical and linguistic philosophy" (Ch. Norris: *Uncritical Theory: Postmodernism, Intellectuals and the Gulf War*, London: Lawrence & Wishart [1992], s. 27).

titeln *Not Saussure*.²⁶ Den strukturalistiska och poststrukturalistiska pansemiotiken är ett mentalt gips. Den teoretiska anti-humanismen, som genomsyrar mycket av nutidens kultur- och litteraturteori är kanske det mest negativa inslaget i dem, både ur teoretisk och normativ synpunkt. Ty denna anti-humanism förkastar det historiska betraktelsesättet som har varit och är de humanistiska vetenskapernas särmärke och skapar en mental blindhet för konstverket som en kulturell artefakt skapad av människor i en bestämd situation och med bestämda avsikter och målsättningar. Anti-humanismen och anti-subjektivismen förnekar det mänskliga subjektet och glömmar att förståelsen av oss själva som handlande och intenderande subjekt är grunden för all vår teoretiska och praktiska verksamhet. Det handlande subjektet är inte en cartesiansk fiktion eller en borgerlig illusion utan "inescapably involved in our functioning as human beings", som Charles Taylor uttrycker det.²⁷ Taylors påstående att "[u]nderstanding ourselves as agents is not / . . . / a theory, it is an essential part of our practice"²⁸ träffar huvudet på spiken. Heideggers anti-humanism har i likhet med Derridas anti-humanism artikulrats av människor av kött och blod i en konkret historisk situation och är inte ingivelser av varat eller av språket självt. Anti-humanismen avhänder sig dessutom möjligheten att rationellt analysera och diskutera den roll estetiska och konstnärliga värden och värderingar spelar i konstskapandet och i upplevelsen av konst. Konstverk är resultatet av mänskliga handlingar i en bestämd social och historisk kontext och en av de estetiska vetenskapernas viktigaste uppgifter är att rekonstruera dessa kontexter och att tolka konstverk.

²⁶ Raymond Tallis, *Not Saussure: A Critique of Post-Saussurean Literary Theory* (London: Macmillan, 1988).

²⁷ Charles Taylor, "The Significance of Significance: The Case of Cognitive Psychology", i *The Need for Interpretation*, s. 158-9.

²⁸ *Ibid.*, s. 158

TOLKNING OCH FÖRKLARING

Tolkning av mening förekommer inom många vetenskaper och intellektuella verksamheter. I motsats till det estetiska fältet, där "tolkning" oftast refererar till språkliga uttryck, s.k. tolkningssatser, hävdar många psykologer att perception innefattar tolkning fastän varseblivning naturligtvis inte behöver resultera i perceptuella omdömen. Att perception innefattar både selektion och tolkning är en gängse åsikt inom psykologin. Tesen om perceptionens interpretativa karaktär underbyggs ofta med hänvisning till det faktum eller det påstådda faktum att en individs motivation, attityder osv. påverkar det sätt på vilket ting och händelser varseblivs.²⁹ Tesen att seendet involverar tolkning framförs inte bara av psykologer och av konstforskare som Gombrich. I boken *Philosophy and the New Physics* hävdar Jonathan Powers att "[t]o see something is to interpret it as a thing of a certain kind".³⁰ Idén om en otolkad erfarenhet ("uninterpreted experience") är enligt hans mening lika illusorisk som idén att det finns en förteoretisk grund som vetenskaplig kunskap kan byggas på. Hans tanke tycks vara att perception och tolkning betingar varandra och att seendet därför är teoriberoende. Men om tolkning av sinnesintryck antas ske automatisk eller omedvetet i normala fall – vem är det då som tolkar? Ännu egendomligare förefaller mig åsikten att hjärnan utför tolkningar: "all varieties of perception / . . . / are accomplished in the brain by parallel, multitrack processes of interpretation and elaboration of sensory inputs" hävdar Daniel Dennett som också uttryckligen talar om tolkningar som utförs av hjärnan.³¹ Tolkningsbegreppet är ett getingbo.

Allt tolkande och all tolkning sysslar på ett eller annat sätt med mening och betydelse. Det faktum att menings- och betydelsebärande fenomen inte utgör någon enhetlig grupp av fenomen motsvaras av en mängd olika former av tolkning och tolkande verksamhet. För att nämna två extremfall: att tillordna uttryck mening i ett formellt språk är

²⁹ Se t.ex. Peter Lloyd et. al., *Introduction to Psychology: An Integrated Approach* (London: Fontana, 1984), kap. 3.

³⁰ Jonathan Powers, *Philosophy and the New Physics* (London: Methuen, 1982), s. 12.

³¹ Daniel Dennett, *Consciousness Explained*, 1991, (Harmondsworth: Penguin, 1993), s. 111.

att tolka likaväl som att artikulera en världsbild. "All knowledge, being an orderly vision, a vision of order, contains an interpretation of the world", hävdar sociologen Zygmunt Bauman.³²

Tolkning är således inget enhetligt fenomen, tolkning uppträder i många former och på olika nivåer. Jag skall i det följande utgå ifrån några synpunkter som Charles Taylor framför i uppsatsen "Interpretation and the Sciences of Man" (1971). Frågan: "Is there a sense in which interpretation is essential to explanation in the sciences of man?" besvarar han jakande, enligt min mening men all rätt. De humanistiska vetenskaperna har "an unavoidably 'hermeneutical' component", som han uttrycker det.³³ Att förklara historiska händelser, mänskliga handlingar och kulturella artefakter är enligt Taylor att tolka innebörder. Tolkning är en form av förklaring, som inte passar in i den positivistiska förklaringsmodellen, enligt vilken en acceptabel vetenskaplig förklaring måste innehålla satsen om generella lagbundenheter eller statistiska samband. Även von Wright framhåller i sitt betydelsefulla arbete, *Explanation and Understanding* (1971) att tolkning är en form av förklaring. Förklaringar inom historievetenskaperna och samhällsvetenskaperna följer inte den deduktivt-nomologiska modellen utan är enligt hans mening oftast *explikativa tolkningar*, som vi kunde kalla "tolkande förklaringar", vilka ger svar på frågan vad något är, inte på frågan varför någonting är som det är eller varför någonting inträffar. Von Wright ger följande exempel. Utgångssituationen är att demonstrationen, strejker och terroråd sker i ett land. Frågan är *vad* är det som händer. Är det fråga om sociala oro, början till ett inbördeskrig, en revolution eller vad? Von Wright menar nu att man inte kan besvara frågan genom att klassificera dessa händelser i enlighet med givna kriterier eller genom en godtycklig beskrivning. Det krävs en tolkning, förståelse av innebörden av det som sker, hävdar han.³⁴

³² Zygmunt Bauman, *Thinking Sociologically* (Oxford: Blackwell, 1990), s. 227.

³³ Charles Taylor, "Interpretation and the Sciences of Man", 1971, i Ch. Taylor, *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers 2* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1985), s. 15.

³⁴ G. H. von Wright, *Explanation and Understanding* (London: Routledge & Kegan Paul, 1971), s. 133 ff.

Explikativa förklaringar av von Wrights modell förekommer på flera nivåer. Att uppfatta någonting som en politisk demonstration och inte som t.ex. ett karnevalsupptåg är resultatet av en explikativ tolkning av ett händelseförlopp, en tolkning som i sin tur kan vara resultatet av explikativa tolkningar av andra, mer basala händelseförlopp och handlingar, t.ex. av det faktum att ett antal personer viftar med flaggor, uppträder aggressivt etc. Enligt min mening är von Wrights analys av explikativa tolkningar i högsta grad relevant för metod- och teoridiskussionen i humaniora. Låt oss betrakta följande situation. Författare, konstnärer och arkitekter skapar och producerar verk som uppvisar stilblandning, de lånar från tidigare epokers stilar och blandar avant-gardistiska stildrag med klassicistiska och drar sig inte för att använda sig av populär- och masskulturens uttrycksmedel. De menar att deras konst är självrefererande och de gör inga anspråk på att deras verk är privilegierade i jämförelse med andra icke-konstnärliga kulturella artefakter. Är det fråga om postmodernistisk konst eller snarare om senmodernistisk konst eller är det rentav konstens död vi bevittnar? För att besvara dessa frågor krävs explikativa tolkningar. Vi tolkar explikativt inte bara det som sker idag, explikativa tolkningar är av nöden även när vi försöker förstå det förflutna. Som debatterna om den modernistiska revolutionens innebörd och betydelse visar kan modernismens uppfattas som ett mer eller mindre radikalt brott med romantiken och realismen eller som en fortsättning och tillspetsning av tendenser som redan fanns i den romantiska konsten, litteraturen och musiken. Om det förflutnas innebörd och betydelse vore en gång för alla fastlagd skulle historien vara död och behovet av nya tolkningar av det förflutna överflödigt.³⁵

Explikativa tolkningar är, som jag tidigare framhållit, en form av *förklaring*.³⁶ Denna form av tolkning är ur logisk synpunkt mera

³⁵ En liknande tanke återfinns hos von Wright: "A complete understanding of past history, one might say, presupposes that there will be no future, that history has come to an end" (*Explanation and Understanding*, s. 155-6).

³⁶ Det finns flera andra typer av förklaringar inom de humanistiska vetenskaperna än de som diskuteras här. Teleologiska förklaringar (handlingsförklaringar) och kausala förklaringar som svarar på frågan hur någonting är möjligt behandlas också av von Wright (*Explanation and Understanding*, kap III resp. s. 136 ff). Jfr. Tore Nordenstams klagörande artikel "Förklaring og forståelse i humaniora" (*Norsk filosofisk tidskrift* 16 (1981), s. 224-239), där han bl.a. diskuterar "Vad-förklaringar", möjlighetsförklaringar och intentionala förklaringar.

grundläggande än tolkning av ett konstverks innebörd eftersom vi måste vara i besittning av en explikativ tolkning av ett konstverk, m.a.o. veta vad för slags konstverk ett konstverk är innan vi kan ställa frågor om dess innebörd, dess tema, och utföra motivanalyser osv.

När man hävdar att tolkningsverksamheten är central inom de estetiska vetenskaper tror jag det är tolkningen av ett konstverks innebörd man oftast har i tankarna, det man kunde kalla *tematisk tolkning* i motsats till *explikativ tolkning*. De humanistiska vetenskaperna betraktas av filosofer som Windelband, Rickert, Dilthey, Gadamer och Taylor som hermeneutiska eller tolkande vetenskaper i motsats till de förklarande naturvetenskaperna. Några filosofer i denna tradition, dock inte Taylor, omfattar det Richard Shusterman har kallat "hermeneutisk universalism",³⁷ en åskådning enligt vilken all erfarenhet och upplevelse av meningsfulla fenomen utgör resultatet av tolkning. Att se att föremålet framför mig är ett bord, att förstå vad ordet "bord" betyder, att uppfatta Shakespeares *Hamlet* som ett drama, att formulera dess tema, att uppfatta en människas småleende som vänligt eller ironiskt, är enligt detta synsätt att tolka innebörder. Shusterman vänder sig med rätta mot den hermeneutiska universalismen, ty om allt en människa varseblir, uppfattar, upplever och tänker är tolkningar förlorar begreppet tolkning sin udd. Vi måste på något sätt kunna skilja mellan att omedelbart uppfatta och varsebli något och att tolka våra varseblivningar. För att tolkningsbegreppet skall vara meningsfullt måste vi kunna skilja mellan beskrivning och tolkning av betydelsebärande fenomen. Även om all mänsklig erfarenhet är selektiv, följer det inte att den bygger på tolkningar av innebörder. Att jag ser bordet framför mig beror troligen på något slags selektion av sinnesförnimmelser, men jag ser bordet, jag tolkar inte det jag ser som ett bord, åtminstone inte i normalfallet. Om min verklighetsuppfattning däremot vore svävande pga t.ex. långvarigt bruk av hallucinogena substanser och jag ofta har svårt att veta vad jag egentlig ser, kan påståendet att jag ser ett bord vara en tolkning av mina synintryck. När jag hör en person tala tolkar jag inte hennes tal som mänskligt språk, jag hör och vet att personen ifråga använder sig av ett mänskligt språk, men om personen ifråga säger någonting jag inte för-

³⁷ Richard Shusterman, "Beneath Interpretation", i *The Interpretive Turn*, s. 102-128.

står, eller säger något jag förstår men tycker är egendomligt, t.ex. att önska mig god jul mitt i sommaren, är tolkningar av det sagdas innebörd resp. av det faktum att personen ifråga säger det hon säger påkallade. All tolkning och förståelse är selektiv och beroende av våra intressen och vårt perspektiv, men all selektiv erfarenhet och perception är för den skull inte tolkning.³⁸

SLUTORD

Om jag skall försöka svara på vintermötets fråga om de estetiska vetenskapernas särart skulle jag säga att explikativ tolkning är ett karaktäristiskt drag i all humanvetenskap och att tematiska tolkningar intar en central plats i de estetiska vetenskaperna men inte i övriga humanvetenskaper. Dessutom skulle jag säga att enskilda konstverk och deras betydelse står i centrum för de estetiska vetenskaperna. Det enskilda och unika är således av grundläggande betydelse i de estetiska disciplinerna. Denna uppfattning kommer i konflikt med poststrukturalistisk och postmodernistisk teori och andra nutida teoretiska perspektiv. Jag väljer återigen Eagleton som illustration. I *The Ideology of the Aesthetic* (1990) hävdar han att en teori inte behöver bekräftas eller ens illustreras med konkreta exempel för att vara fruktbar och acceptabel.³⁹ Det är möjligt att den brittiske vetenskapsmannen Peter Medawers åsikt att "[i]n all sciences we are being progressively relieved of the burden of singular instances, the tyranny of the particular"⁴⁰ äger sin giltighet på det naturvetenskapliga området, på samhällsvetenskapernas och humanvetenskapernas fält leder en sådan inställning till ofruktbart teoretiserande. Paul Feyerabend kritik av föraktet för det konkreta och enskilda, som det uttrycks av Medawer, förtjänar att citeras:

But it is just this 'tyranny' or, as I would rather say, this complexity of real life (which is a life among particulars) that

³⁸ Jfr. Simo Sääteläs intressanta diskussion av den hermeneutiska universalismen i "Aesthetic Reactions" (*Aesthetic Matters*, s. 130-143).

³⁹ Terry Eagleton, *The Ideology of the Aesthetic* (Oxford: Blackwell, 1990), s. 11.

⁴⁰ cit. eft. Paul Feyerabend, *Farewell to Reason* (London: Verso, 1987), s. 35.

keeps our minds flexible and prevents them from being overtly impressed by similarities and appearances of lawfulness. Moreover, in the human sciences it would not only be unwise but also immoral and tyrannical to 'annihilate' individual points of view because they do not fit into general frameworks of 'increasing explanatory power'.⁴¹

Att koncentrera sig på det enskilda och unika innebär inte att generaliserande approacher till konst i t.ex. konstsociologi och litteratursociologi skulle vara illegitima. De studerar konstverk ur en annan synpunkt än de estetiska vetenskaperna. De är inga estetiska vetenskaper vilket inte betyder att vi inte skulle kunna lära oss någonting från dem. Jag vill inte heller påstå att de estetiska vetenskaperna alltid och uteslutande intresserar sig för ett konstverk som ett enskilt och unikt verk. Men jag tror ändå att tolkningen av enskilda verk intar en så betydelsefull plats i de estetiska disciplinerna att tematisk tolkning måste betraktas som ett utmärkande drag.

Det är svårt att orientera sig i mångfalden av teoretiska perspektiv och metoddiskussioner på detta område. I kultur- och litteraturteoretiska översiktsverk erbjuds översikter över det teoretiska landskapet. Dessa arbeten ställer ofta till med skada, inte enbart därför att det är omöjligt att ge en rättvis och initierad bild över hela det teoretiska fältet, utan beroende på en, om jag så får säga, mera subtil omständighet. Författaren till en översikt över det teoretiska landskapet tillhör själv landskapet och är ingen utanförstående och ovanförstående betraktare som producerar exakta flygfoton. Författare till teoretiska smörgåsbord tenderar att glömma detta.

Jag har försökt artikulera några synpunkter på några av de estetiska vetenskapernas vetenskapsteoretiska grundproblem, som jag ser dem. Jag gör m.a.o. inte anspråk på att framställa "the view from nowhere" utan "a view from somewhere", vilket inte hindrar att det mesta jag sagt är riktigt.

Det finns ett flertal intellektuella yrkessjukdomar. En av dem orsakas av den lätthet med vilken vi vänjer oss vid eller lägger oss till med en viss terminologi, så att vi till slut tar den för alldeles given och

⁴¹ Ibid.

förlorar blicken för svårigheter och problem. Vintermötets tema blev för mig en utmaning att försöka tänka igenom några av de estetiska vetenskapernas grundproblem och att försöka minska min egen förvirring och om möjligt undvika att bidra till andras förvirring.

